

K historickému pozadiu uloženia depotu v Zemianskom Vrbovku

Vladimír Turčan

Roľník Ján Štimmel zo Zemianskeho Vrbovka objavil 7. mája 1937 v miestnej polohe Veľká zem (tiež Matúšovská) poklad strieborných predmetov. Podľa objaviteľa a ďalších prítomných boli predmety uložené medzi kameňmi v hĺbke približne 30 cm, roztrúsené zhruba na ploche jedného metra štvorcového. O náleze sa dozvedel vtedajší pracovník Okresného úradu v Krupine B. Vyskočil a vďaka nemu bol depot zachránený a odovzdaný do zbierok Slovenského národného múzea v Martine (SNM-Etnografické múzeum Martin). V októbri 1951 vykopal už spomenutý B. Vyskočil na lokalite 8,5 m dlhú overovacíu sondu a našiel ďalšiu striebornú mincu. Podľa záznamov mala byť súčasťou pokladu aj zlatá náušnica, ktorá sa však do múzea nedostala a dnes už o nej niet správ.

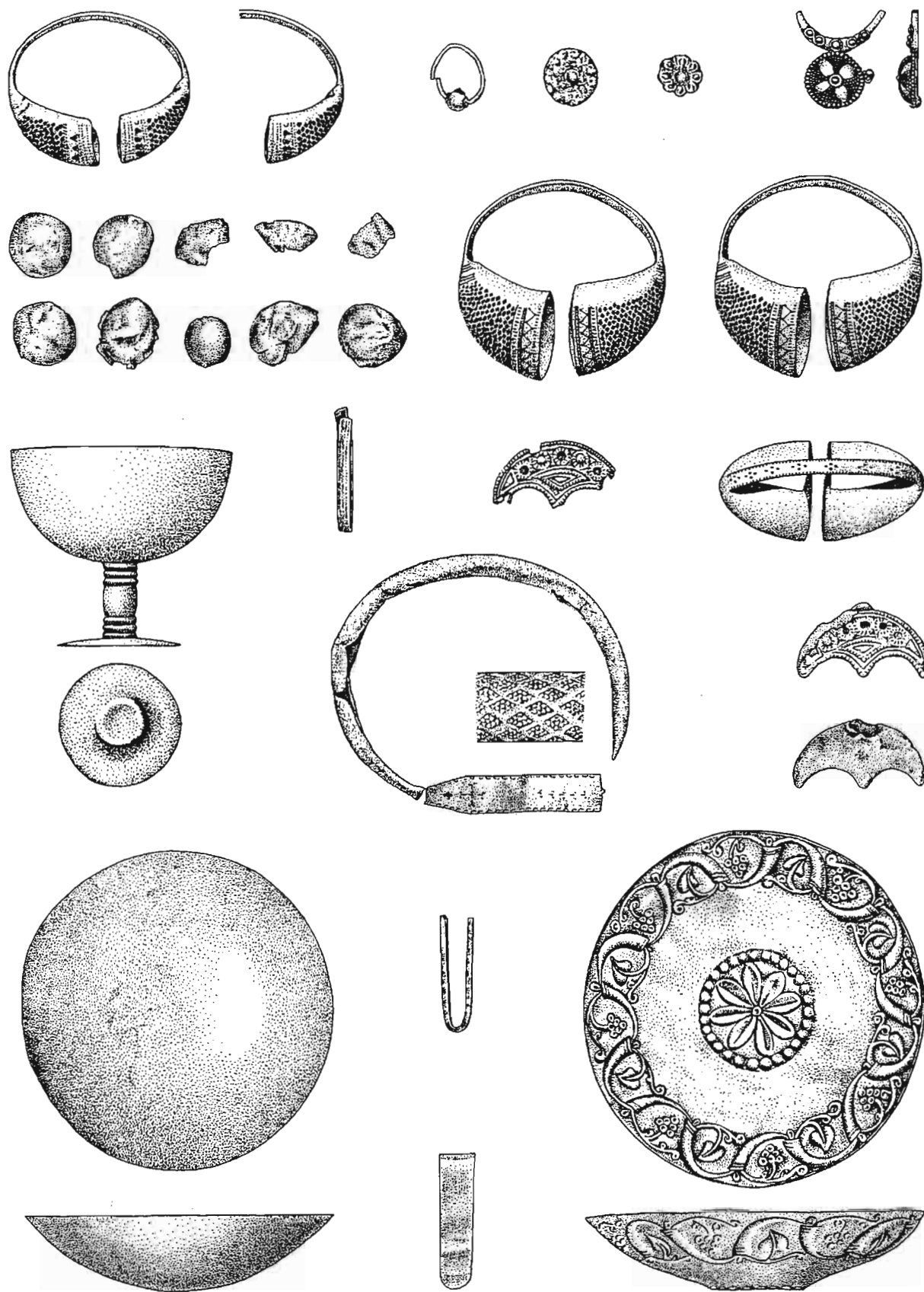
Zachránená časť depotu (obr. 1) pozostáva zo štyroch náramkov, dvoch náušnic, troch záveskov peltoidného tvaru, nákrčníka, nezdobenej plochej misky a veľkosťou o čosi väčšej misky zdobenej tepanou výzdobou, z kalicha ako aj z ďalších zlomkov či poškodených predmetov (Svoboda 1953, 38 – 41; Klenoty 1988, 77 – 82) a 18 strieborných mincí s razbovým leskom, ktoré pochádzajú z rokov vlády Konštantína II. (641 – 668), v jednom prípade z doby Konštantína IV. Pogonata (668 – 685). Okrem týchto mincí (Radoměřský 1953, 109 – 127), si ďalšie dva kusy mal údajne ponechať nálezca depotu J. Štimmel, avšak neskôr ich už nevedel nájsť (Svoboda 1953, 34). V posledných rokoch boli publikované ďalšie dve mince, údajne tiež pochádzajúce z depotu (Fiala 1986, 15 – 20; Kolníková 2004, 211).

Unikátny nález strieborných predmetov ostal prekvapivo v depozitári martinského múzea nespracovaný šesťnásť rokov. Informácie o depote sa síce objavili v niektorých publikáciách (Krička 1942, 41, obr. 29; Eisner 1947, 128, tab. XXXIXa; Filip 1948; Eisner 1952, 309, pozn. 16), komplexného spracovania sa dočkal až v roku 1953 vo vyššie citovaných veľkých štúdiách Bedřicha Svobodu (Svoboda 1953, 33 – 108) a Pavla Radoměřského, ktorý spracoval mince (Radoměřský 1953, 109 – 127).

Bedřich Svoboda sa vo svojej štúdií pokúsil okrem iného nájsť historické súvislosti a okolnosti uloženia pokladu do zeme vo vpáde Bulharov na Balkán v roku 679, ktorým útočníci odrezali Panóniu od Byzantskej ríše. Dovtedy prebiehal intenzívny obchodný a kultúrny kontakt medzi oboma oblasťami práve cez uvedené teritórium. Vplyv Konštantínopolu bol podľa B. Svobodu dokonca taký intenzívny, že možno hovoriť o budovaní základov byzantskej provincie v Panónii (Svoboda 1953, 87). Vpádom Bulharov mali byť tieto väzby prerušené, vrátane obchodného podnikania, takže sa zastavil prísun byzantských mincí, resp. importov vôbec, do strednej Európy. Podľa B. Svobodu bol majiteľom pokladu zo Zemianskeho Vrbovka byzantský obchodník a kovotepec, ktorý bol v čase vpádu Bulharov medzi svojimi avarskými zákazníkmi. Keďže cesta späť pôvodnou trasou (t. j. cez Balkán) sa mu nečakanými politickými udalosťami uzavrela, rozhodol sa pre návrat späť opačným smerom – severom cez Karpaty do Podnepria, ktoré bolo v tom čase pod silným byzantským vplyvom. Keď mal prechádzať Krupinskou vrchovinou, svoj majetok z neznámeho impulzu ukryl do zeme a už si ho viac nevyzdvihol (Svoboda 1953, 88 – 89).

Záveru B. Svobodu možno teda zhrnúť do dvoch bodov:

1. Poklad nájdený v Zemianskom Vrbovku patril byzantskému kovotepcovi, ktorý putoval so svo-

Obr. 1 Zemiansky Vrbovok, poklad strieborných predmetov (podľa J. Zábojníka).

jím tovarom po avarských osadách, a tam na mieste dohotovoval polotovary podľa vkusu zákazníka. V jeho majetku boli aj byzantské strieborné mince, prinesené z vlasti ako šperkársky polotovar. Zároveň v avarských osadách skupoval staré, poškodené artefakty na reparovanie, resp. ako druhotnú surovinu.

2. Na Krupinskú pahorkatinu neprivedli byzantského kovotepca obchodné záujmy, ale iné príčiny, pre ktoré našiel B. Svoboda politické pozadie vo vpáde Bulharov na Balkán v roku 679. Vpádom bola preťatá obchodná komunikácia medzi Avarským kaganátom a Konštantínopolom a do strednej Európy bol prerušený dovoz mincí a byzantského importu (Svoboda 1953, 87). Klenotník a obchodník v jednej osobe sa podľa B. Svobodu pokúsil uniknúť z krízovej oblasti alternatívnou trasou, ktorá prechádzala Krupinskou pahorkatinou.

Treba uviesť, že v čase, keď B. Svoboda spracovával depot a koncipoval svoju teóriu, neboli z regiónu známe žiadne lokality datované do 7. storočia. Jediný registrovaný nález, konkrétne depot zlatých šperkov z Haliče (obr. 2), uložený od roku 1878 v zbierkach Maďarského národného múzea v Budapešti, nebol ešte detailnejšie publikovaný (staršiu literatúru uvádza Szentpéteri 2002, 157) a pre B. Svobodu ostal neznámy. Na správu o haličskom depote, uverejnenú v Encyklopédii uhorských žúp, síce v monografii Slovensko v pravěku upozornil J. Eisner, avšak nález zaradil do kapitoly o dobe rímskej (Eisner 1933, 212, pozn. 106).

Až v roku 1963 boli z regiónu publikované prvé nálezy časovo porovnateľné s depotom zo Zemianskeho Vrbovka, a to z Prše, objavené v roku 1950. Iba dva odkryté hroby a jeden sídliskový objekt (Točík 1963, 121 – 198) síce nepredstavovali dostatočne relevantnú vzorku nepostačujúcu ani len na hrubú charakteristiku sídelnej situácie oblasti v danom období, išlo však o jasné svedectvo osídlenia tohto regiónu v 7. storočí. Túto skutočnosť neskôr potvrdil výskum veľkého birituálneho pohrebiska v Želovciach v rokoch 1963 – 1968, ktorým bolo zdokumentovaných 870 hrobov. Počiatok pohrebiska datuje Z. Čilinská do 30. rokov 7. storočia a jeho zánik do druhej polovice nasledujúceho storočia (Čilinská 1973, 29 – 30).

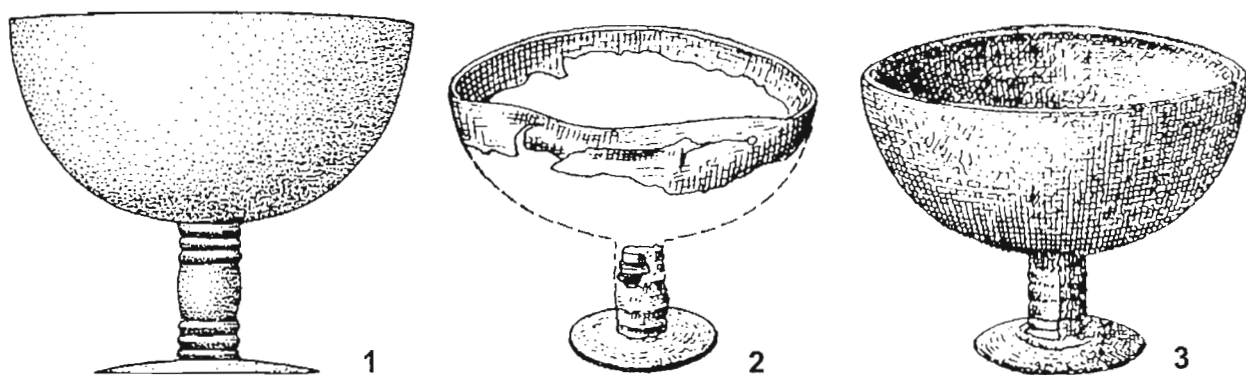
Obe lokality, neporovnateľné preskúmaným rozsahom, ukázali, že byzantský kovotepec a obchodník v jednej osobe príchodom na Krupinskú pahorkatinu nevstúpil do neosídlennej krajiny. Tento poznatok umožňuje nastoliť otázku, či príčinou jeho príchodu nemohol byť iný dôvod ako nečakaná vojenská a politická destabilizácia na Balkáne. Vpád Bulharov navyše pravdepodobne nespôsobil úplne prerušenie kontaktu medzi Karpatami a Byzanciou, pretože priechodnou stále ostala cesta cez Niš a Belehrad (Turek 1988, 329). Ponúka sa teda aj iná alternatíva: Byzantínek, majiteľ kolekcie strieborných artefaktov, prišiel do oblasti Krupiny cielene za svojimi zákazníkmi. Ako ukázal rozbor inventára želovského pohrebiska, medzi pochovanými boli aj jedinci s mimoriadne bohatým a cenným inventárom, ktorých možno identifikovať ako príslušníkov lokálnych kniežacích rodov (Szentpéteri 1985, 87 – 89; ten istý 1986, 147 – 157). Išlo teda o spoločenstvo so solventnými elitami, ktoré boli pre obchodníkov, akým bol aj pôvodný majiteľ pokladu zo Zemianskeho Vrbovka, potenciálne atraktívnymi zákazníkmi.

Keby majetok, deponovaný v Zemianskom Vrbovku, mal byť skutočne svedectvom podnikania byzantských kupcov v sledovanej oblasti, museli by byť artefakty podobného charakteru a proveniencie aj súčasťou majetku miestnych vyšších vrstiev, čo by sa zákonite muselo odraziť aj vo výbave hrobov na pohrebiskách v Želovciach a Prši. V ďalšom ukážeme, že to tak skutočne bolo.

Súčasťou inventára depotu zo Zemianskeho Vrbovka je aj strieborný kalich s polguľovitou kupou, umiestnenou na valcovitej nôžke a puklicovom podstavci (obr. 3:1; Svoboda 1953, 63 – 64, obr. 7; Klenoty 1988, 88). Úplne analogické kalichy boli aj súčasťou výbavy dvoch hrobov v Želov-

Obr. 2 Halič, poklad zlatých predmetov (podľa É. Garam).

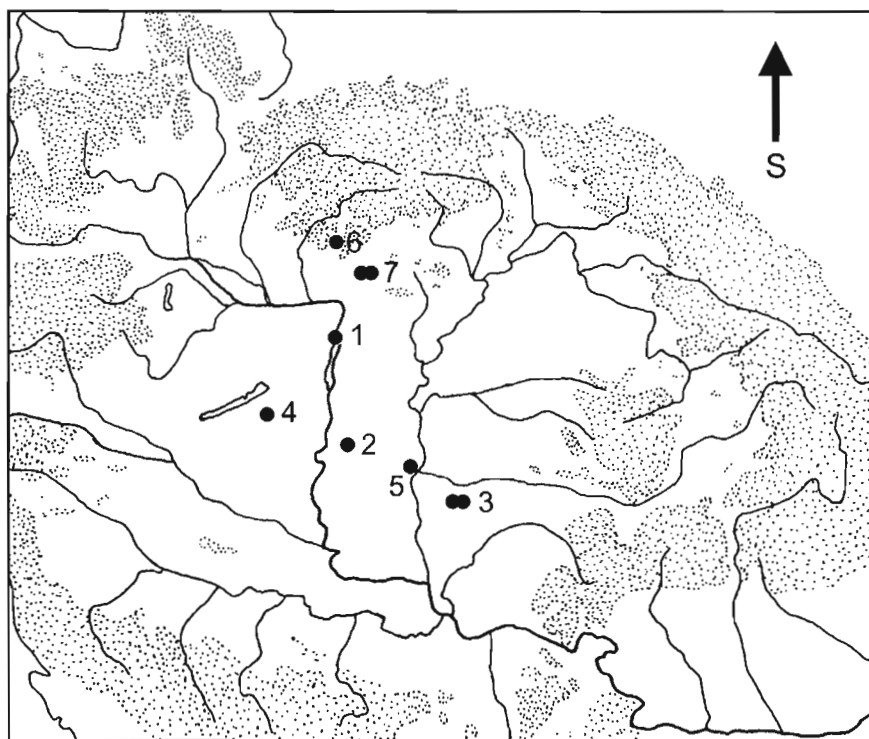
Obr. 3 Poháre typu Nagyszentmiklós nájdené na slovenskom území. 1: Zemiansky Vrbovok; 2, 3: Želovce.

ciach (Čilinská 1973, 26 – 27, Klenoty 1988, 88). Hrob 818, v ktorom sa jeden z nich našiel (obr. 3:2), obsahoval bohatý sprievodný inventár, vrátane železnej šable a pozlátených kovaní opaska so zlatými vložkami (Čilinská 1973, Taf. CXXX:14). J. Szentpéteri v pochovanom identifikoval jedného z kniežacích vodcov tamjšej komunity (Szentpéteri 1985, 87 – 88). Druhý kalich (obr. 3:3) sa našiel síce v skromnejšie vybavenom hrobe 257 (Čilinská 1973, Taf. XLII:25), avšak okrem hlinekej nádoby obsahoval aj dve zlaté náušnice (Čilinská 1973, 81, Taf. XLII, 25 – 28), ktoré rovnako naznačovali príslušnosť pochovanej ženy k lokálnej spoločenskej elite.

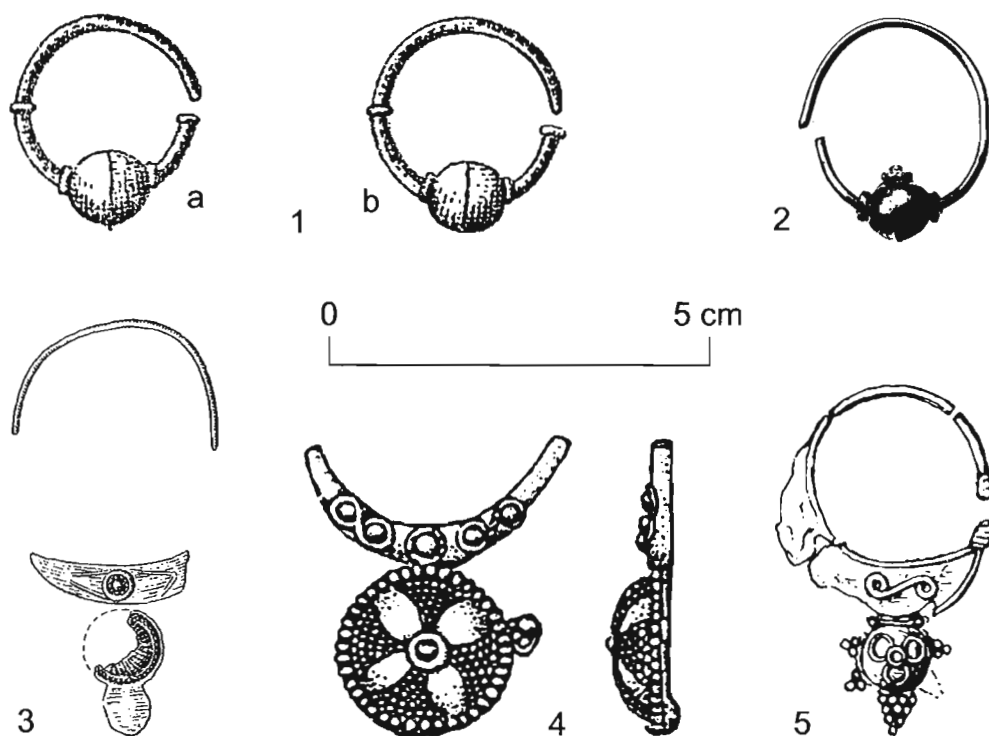
Z Karpatskej kotliny je doposiaľ zaregistrovaných 9 kalichov uvedeného tvaru, odlišujúcich sa profiláciou a výzdobou valcovitých nožičiek, označených ako typ Nagyszentmiklós (Garam 2002, 96 – 98, Abb. 22; László – Rác 1977, 175). Sú pomerne rovnomerné rozptýlené, pričom v sledovanom regióne predstavuje kumulácia troch kusov v kombinácii depot – pohrebisko, vlastne tretinu doteraz známych exemplárov (obr. 4). Je nepravdepodobné, že by sa kalichy nachádzané v nálezových kontextoch, charakteristických pre spoločensky vyššie postavených jedincov, sem dostali náhodne, napríklad ako korisť z bojov proti Byzancii (Čilinská 1983, 257). Oprávnenejšia bude zrejme úvaha, že ich prítomnosť v prostredí miestnej komunity bola výsledkom obchodných kontaktov s Byzantíncami.

Kalichy však nie sú jedinými druhmi nálezov sledovaného charakteru, zistenými v poklade aj na miestnych pohrebiskách. Napríklad hrob 125 v Prši obsahoval oválnu striebornú náušnicu s peltoidným spodným oblúkom, na ktorom je pripevnený hviezdicovitý závesok (obr. 5:5; Točík 1963, 124, obr. 5:3). Blízky tvar pochádza aj z hrobu 414 v Želovciach (obr. 5:3; Čilinská 1973, Taf. LXX:1). Šperk analogickej výtvarnej koncepcie a technickej realizácie poznáme aj zo Zemianskeho Vrbovka (obr. 5:4; Svoboda 1953, 38, obr. 4; Klenoty 1988, 79). Ani ďalšia náušnica z pokladu zo Zemianskeho Vrbovka, konkrétne exemplár vytvorený z dutej guľky navlečenej na drôtený kruh (obr. 5:2; Svoboda 1953, 40, obr. 4; Klenoty 1988, 80), nie je bez analógie v Želovciach, hoci v menej luxusnom vyhotovení, konkrétne párom z hrobu 622 (obr. 5:1 a, b; Čilinská 1973, 145, Taf. XCVIII: 9 – 10).

Pamiatky byzanskej, resp. byzantsko-orientálnej proveniencie, predstavujú na sledovaných pohrebiskách celkovo pomerne výraznú skupinu. Z. Čilinská, ktorá spracovala ženský šperk zo 7. – 8. storočia v Karpatskej kotlině, konštatovala pri viacerých želovských ozdobách, predovšetkým u náušnic a prsteňov, byzantský pôvod (Čilinská 1973, 63 – 92). Spomenúť treba aj súpravu štvor-

Obr. 4 Nálezy pohárov typu Nagyszentmiklós v Karpatskej kotline. 1: Budapest – Tihany tér; 2: Kiskőrös – Vágohíd; 3: Nagyszentmiklós; 4: Ozora – Tótipusztá; 5: Szeged – Fehértó; 6: Zemiansky Vrbovok; 7: Želovce.

Obr. 5 Náušnice zo 7. storočia. 1, 3: Želovce; 2, 4: Zemiansky Vrbovok; 5: Prša.

cových emailových platničiek z mužského hrobu 121 v Prši, ktoré jednoznačne patria medzi diela byzantského umeleckého remesla (Točík 1963, 154 – 155, obr. 5:3, 7).

Početnosť a kvalita predmetov byzantského a byzantsko-orientálneho pôvodu, zastúpená v materiálnej kultúre na pohrebiskách v Prši a Želovciach, je dokladom intenzity kontaktov medzi sledovaným regiónom a Byzantskou ríšou v priebehu 7. storočia. Tieto kontakty, tak ako v iných oblastiach Avarskeho kaganátu, sprostredkovali predovšetkým byzantskí obchodníci a remeselníci. Jedným z nich bol zrejme aj kupec, ktorý ukryl svoj majetok v Zemianskom Vrbovku. Do regiónu prišiel za svojimi zákazníkmi z miestnej avarskej elity. Inou je otázka, prečo svoj majetok nakoniec ukryl. Nepochybne ho k tomu viedli konkrétne príčiny, zrejme nečakané a nepredvídateľné udalosti, ktoré ohrozovali jeho majetok. Nemusel to byť len náhly politicko-vojenský zlom na Balkáne (hoci ani túto príčinu nemožno jednoznačne vylúčiť), ale napr. aj lokálna destabilizácia. Ako ukázal demografický rozbor pohrebiska v Želovciach, po polovici 7. storočia na pohrebisku pribúdali prevažne už len hroby starých ľudí a žien, pričom sprievodný inventár v hroboch výrazne schudobnel. Väčšina mladšieho obyvateľstva, predovšetkým bojovníkov, sa odsťahovala (Čilinská – Wolska 1979, 159). Treba upozorniť aj na názor L. Košnara, ktorý v súvislosti so spracovaním podobného depotu z Poštornej na Morave (okr. Břeclav) uvažuje o možnosti, že súbor vznikol z viacerých zdrojov a bol majetkom zámožného Slovana (Košnar 1994, 96). V každom prípade tezaurovanie majetku a opúšťanie sídelných teritórií možno považovať za dve svedectvá toho istého javu – náhleho politického alebo spoločenského zlomu. Či išlo v tomto prípade o vnútrospoločenský konflikt, alebo o následok vonkajšieho vplyvu, ostane len na úrovni dohadov.

Literatúra

- Čilinská 1973** – Z. Čilinská: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.
- Čilinská 1983** – Z. Čilinská: The development of the Slavs north of the Danube during the Avar empire and their social-cultural contribution to Great Moravia. *Slov. Arch.* 31, 1983, 237 – 276.
- Čilinská/Wolska 1979** – Z. Čilinská/W. Wolska: Štrukturálna a demografická analýza včasnohistorického pohrebiska v Želovciach. *Slov. Arch.* 27, 1979, 139 – 166.
- Eisner 1933** – J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- Eisner 1947** – J. Eisner: Slovensko v dobe kultúry hradištnej. In: Slovenské dejiny I. Bratislava 1947, 120 – 158.
- Eisner 1952** – J. Eisner: Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště. Bratislava 1952.
- Filip 1948** – J. Filip: Pravěké Československo. Praha 1948.
- Garam 2002** – É. Garam: Die Verbindung awarenzeitlichen Fürsten- und Gemeinvolk- Grabfunde mit dem Schatz von Nagyszentmiklós. In: Gold den Awaren. Der Goldschatz von Nagyszentmiklós. Budapest 2002, 81 – 112.
- Fiala 1986** – A. Fiala: K objavu miliarrense Constansa II. z pokladu zo Zemianského Vrbovku. *Num. Sborník* 17, 1986, 15 – 20.
- Klenoty 1988** – Klenoty dávnej minulosti Slovenska. Bratislava 1988.
- Kolníková 2004** – E. Kolníková: Další byzantská minca z hromadného nálezu v Zemianskom Vrbovku. *Slov. Num.* 17, 2004, 210 – 212.
- Košnar 1994** – L. Košnar: Raně středověký depot stříbrných předmětů z Poštorné, okr. Břeclav. *Præhist.* 21, *Varia Arch.* 6, 1994, 69 – 103.
- Krička 1942** – V. Krička: Výtvarný prejav slovenského praveku. Turčiansky Sv. Martin 1942.
- Lászlo/Rác 1977** – G. Lászlo/I. Rác: Der Goldschatz von Nagyszentmiklós. Budapest 1977.
- Radoměský 1953** – P. Radoměský: Byzantské mince z pokladu v Zemianském Vrbovku. *Pam. Arch.* 44, 1953, 109 – 127.
- Svoboda 1953** – B. Svoboda: Poklad byzantského kovotepce v Zemianském Vrbovku. *Pam. Arch.* 44, 1953, 33 – 108.
- Szentpéteri 1985** – J. Szentpéteri: Gesellschaftliche Gliederung des awarenzeitlichen Gemeinen Volkes von Želovce. I. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 37, 1985, 79 – 110.
- Szentpéteri 1986** – J. Szentpéteri: Gesellschaftliche Gliederung des awarenzeitlichen Gemeinen Volkes von Želovce. II. Innere Gruppen der Bevölkerung (Schmuck und sonstige rangbezeichnende Beigaben), *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 38, 1986, 147 – 184.
- Szentpéteri 2002** – J. Szentpéteri: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest 2002.
- Točík 1963** – A. Točík: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši. *Slov. Arch.* 11, 1963, 121 – 198.
- Turek 1988** – R. Turek: Byzantský kulturní okruh, Slovensko a České země v 7. – 11. věku. *Slov. Arch.* 36, 1988, 329 – 342.

Zu historischen Hintergrund des Depots aus Zemiansky Vrbovok

Resümee

Im Jahre 1937 wurde in dem Ort Zemiansky Vrbovok zufällig ein Depot mit silbernen Gegenständen und byzantinischen Münzen, geprägt in den Jahren 641 – 685, gefunden (Abb. 1). Erkenntnisse über das gefundene Depot wurden im Jahre 1953 veröffentlicht. Nach Meinung von B. Svoboda gehörte das Depot einem byzantinischen Händler und Handwerker, welcher sich im Jahre 679, als die Bulgaren in das Balkangebiet eindringen, im Karpatenbecken aufhielt. Da es ihm nicht mehr möglich war auf der üblichen Route zurückzukehren, entschied er sich für eine Andere, alternative Route. Diese führte durch die nördlichen Karpaten in das Dneper Gebiet. Als er die Krupinská pahorkatina (Überhebung) passierte, vergrub er sein Hab und Gut aus unbekanntem Gründen in der Erde und grub es nie wieder aus.

In der Zeit als B. Svoboda seine Theorie konzipierte, waren mit Ausnahme des Depots aus Halič (Abb. 2), welches dem Autor aber unbekannt blieb, keine weiteren chronologischen Funde aus dieser Region bekannt. Erst im Jahre 1963 wurden die ersten Funde aus Prša, und im Jahre 1973 das aus dem großen Gräberfeld in Želovce stammende Material, beschrieben. Im Inventar beider Gräberfelder befand sich eine große Gruppe byzantinischer Importe. Unter diesen Importen befanden sich auch Gegenstände, welche auch das Depot in Zemiansky Vrbovok beinhaltet. Dabei handelte es sich vor allem um silberne Kelche (Abb. 3), Ohringe (Abb. 5) und weitere Artefakte des Kunsthandwerks. Auf Grund dieser Funde betrachtet der Autor den Aufenthalt des Händlers auf diesem Gebiet aus einer anderen Perspektive. Er kommt zu der Überzeugung, dass es auch einen anderen Grund geben konnte, als nur das instabile Balkangebiet. Es wäre möglich, dass der Händler dieses Gebiet wegen der solventen Kundschaft aus der lokalen Elite aufsuchte. Die demografische Analyse des Gräberfeldes in Želovce offenbarte uns, dass nach der Hälfte des 7. Jahrhunderts auf dem Gräberfeld überwiegend nur ältere Menschen und Frauen begraben worden sind, wobei das Inventar der Gräber sichtlich ärmer wurde. Die meisten jüngeren Vertreter der Bevölkerung, vor allem die Krieger, sind wahrscheinlich weggezogen. Das Horten von Wertsachen (Geld und Schmuck), zusammen mit der Auswanderung aus den besiedelten Territorien kann man als zwei Zeugnisse desselben Vorgangs betrachten – einer politischen oder gesellschaftlichen Spaltung. Ob es sich aber um einen inneren gesellschaftlichen Konflikt, oder um Auswirkungen von Ereignissen die von Außen kamen handelte, kann man heute nur vermuten.